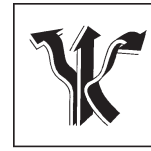
МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

О. А. Костюченко

ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Конспект лекцій

Київ 1999

ББК 67.9(4УКР)300я73
К72

Рецензенти: *В. М. Марчук*, доктор юридичних наук, професор
Ю. І. Крегул, кандидат юридичних наук, доцент

Відповідальний редактор *І. В. Хронюк*

Костюченко О. А.
К72 Основи конституційного права України: Конспект лекцій. — К.: МАУП, 1999. — 56 с. — Бібліогр.: с. 52—54.

ISBN 966-7312-74-7

У конспекті лекцій, що підготовлений відповідно до навчальної програми курсу "Основи конституційного права України", висвітлюються суть і джерела конституційного права, основи конституційного ладу, правовий статус особи, державний і територіальний устрій, наводиться загальна характеристика органів Української держави.

Базується на положеннях Конституції України та чинному законодавстві.

Для студентів вищих закладів освіти, а також усіх, хто цікавиться питаннями конституційного права України.

ББК 67.9(4УКР)300я73

© О. А. Костюченко, 1999
© О. В. Овчинніков (дизайн обкладинки), 1999
© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 1999

ISBN 966-7312-74-7

ВСТУП

Мета пропонованого конспекту лекцій з курсу "Основи конституційного права України" — ознайомити студентів з найважливішими конституційно-правовими інститутами, допомогти правильно зрозуміти їх сутність та спрямованість.

Конституційне право України є провідною галуззю національного права, становить систему правових норм, які закріплюють і регулюють основи конституційного ладу, правовий статус особи, державний і територіальний устрій, систему, порядок формування і принципи організації та діяльності органів Української держави.

Саме з цієї галузі права студенти починають вивчати чинну систему права України. Правильне з'ясування завдань інститутів конституційного права, оволодіння основними юридичними поняттями має важливе значення і дає ключ до усвідомлення суті права України та окремих його галузей.

Глибоке і всебічне вивчення основ конституційного права сприятиме правильному використанню положень цієї дисципліни, нормативних актів, що регулюють суспільні відносини в галузі конституційного будівництва, у практичній діяльності різних органів Української держави.

Вивчаючи питання конституційного права України, слід виходити з того, що наша держава стала незалежною, суверенною, демократичною. Прийняті Верховною Радою України Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., Закон України "Про економічну самостійність Української РСР" від 3 серпня 1990 р., Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. визначають найважливіші принципи державного суверенітету України та основи побудови незалежної, демократичної, правової держави.

Важливе значення в історії України, у правовій регламентації найважливіших суспільних відносин мало прийняття 28 червня 1996 р. Верховною Радою України Конституції (Основного Закону) нашої держави.

Конституція України є важливим політико-правовим документом, фундаментом правової системи держави і відбиває кардинальні зміни, що відбулися в політичній, соціальній і правовій сферах нашого суспільства.

Структура конспекту лекцій відповідає системі конституційного права України та програмі зазначеного курсу.

Вивчаючи курс "Основи конституційного права України", не слід обмежуватись лише теоретичними положеннями Конституції України, потрібно звертатись до нових законів України, інших нормативних актів, що безпосередньо стосуються конституційного будівництва.

Тема 1. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ — ПРОВІДНА ГАЛУЗЬ У СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ

У правовій системі України провідну роль відіграє конституційне право. Як галузь права воно регулює особливу сферу суспільних відносин, що охоплюють загальні засади конституційного ладу України, основи правового статусу особи, державний і територіальний устрій, систему, порядок формування і принципи організації органів Української держави.

Провідна роль конституційного права України зумовлюється рядом факторів:

1. Предметом конституційного права є особливе коло суспільних відносин, що мають важливе значення для суспільства, держави і особи. Ці відносини стосуються всіх найважливіших сфер суспільного життя: економіки, політики, ідеології, соціальних відносин.

2. Конституційне право дістало назву від лат. *constitutio*, що означає "встановлення", "устрій".

У сучасному розумінні конституція — це Основний Закон держави, що визначає найважливіші засади організації суспільства, є основою правової системи держави, і норми Конституції є вихідними для всіх інших галузей права.

3. Конституційне право закріплює основоположні принципи конституційного ладу, визначає основні права та свободи людини і громадянина, встановлює принципи державно-територіального устрою, засновує систему органів державної влади і місцевого самоврядування та наділяє їх відповідною компетенцією.

4. Конституційне право регулює сам процес утворення права, визначає види правових актів і становить правову базу національного законодавства України.

5. Конституційне право, базуючись на Конституції України, закріплює принцип верховенства права, який означає: Конституція має найвищу юридичну силу, а її нормами є норми прямої дії.

З огляду на наведене **Конституційне право України** — провідна галузь права, яка становить сукупність правових норм, що закріплюють і регулюють основу соціально-економічної структури суспільства, його політичну систему, правовий статус особи з метою забезпечення умов для здійснення державної влади у країні. Отже, предметом конституційного права є регульовані нормами конституційного права конституційно-правові відносини. До них належать **два види суспільних відносин**, що виникають: 1) з приводу устрою держави й організації державної влади у країні; 2) між людиною та державою і стосуються основоположних принципів правового статусу особи, зокрема наділення громадян конституційними правами і обов'язками та реалізація ними прав і демократичних свобод.

Слід зазначити, що конституційно-правові відносини складаються із суб'єктів, між якими виникають певні правові відносини, об'єкта і змісту, тобто суб'єктивних юридичних прав і обов'язків.

Суб'єктами конституційно-правових відносин є фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства); спільноти людей (народ, який є джерелом влади в Україні), держава та її складові (наприклад, Автономна Республіка Крим), органи державної влади та місцевого самоврядування, депутати, політичні партії та масові громадські організації.

Об'єктом цих правовідносин є політична влада, державна територія, майнові цінності (об'єкти власності), дії (голосування під час виборів), особисті немайнові блага (недоторканність особи, таємниця листування).

Конституційно-правові відносини різняться за змістом і укладаються між різними суб'єктами (органами державної влади, громадянами та органами влади й місцевого самоврядування та ін.).

Конституційне право України — це сукупність конституційно-правових норм, що регулюють певну сферу суспільних відносин (конституційно-правові відносини). **Конституційно-правові норми** — встановлені або санкціоновані державою загальнообов'язкові правила поведінки, які регулюють певну групу суспільних відносин і є предметом конституційного права. Особливості норм конституційного права: 1) здебільшого складаються тільки з диспозиції; 2) відсутні санкції, що містяться в інших галузях права; 3) гіпотеза в них рідко має словесне вираження.

Норми конституційного права за змістом об'єднуються в певні групи. Перша група норм стосується питань громадянства, друга регулює організацію і порядок проведення виборів, третя — порядок організації, внутрішню структуру і компетенцію Верховної Ради України. Такі об'єднання близьких за характером норм називаються **інститутами права**, зокрема конституційного.

Інститут конституційного права — це система норм, що регулюють однорідні й органічно взаємопов'язані конституційно-правові відносини в межах певної галузі права. У конституційному праві України виокремлюють такі правові інститути: основ соціально-економічної системи; правового статусу особи; форми держави; виборчого права; парламенту; президентства; місцевого самоврядування та ін.

Розподіл конституційного права на інститути визначає систему курсу конституційного права України. Під **системою конституційного права** розуміється науково обгрунтоване об'єднання норм конституційного права у групи відповідно до змісту і врегульованих ними суспільних відносин.

Важливу роль у правовому регулюванні здійснення державної влади відіграють джерела конституційного права. **Джерела конституційного права** — це нормативні акти, в яких містяться норми конституційного права, що стосуються широкого кола осіб. Основним джерелом конституційного права є Конституція України. Вона містить найважливіші конституційні норми, які регулюють важливі сфери суспільних відносин, що виникають у процесі здійснення державної влади. До найважливіших джерел конституційного права України належать Декларація про державний суверенітет України та Закони України (наприклад, Закон України "Про правовий статус іноземців" від 14 лютого 1994 р., Закон України "Про вибори народних депутатів України" від 22 жовтня 1997 р., Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21 травня 1997 р. та ін.). Джерелами конституційного права є також Укази Президента України, постанови

Кабінету Міністрів України, Конституція та нормативні акти Автономної Республіки Крим, рішення органів місцевого самоврядування, які містять певні норми конституційного права, регламенти Рад (наприклад, Регламент Верховної Ради України). Останнім часом до джерел конституційного права відносять ще й рішення Конституційного Суду України, який дає офіційні тлумачення Конституції України та законів України, визнає ті чи інші акти невідповідними Конституції України. У ст. 9 Конституції України зазначено, що діючі міжнародні договори, які ратифіковані Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України і, отже, також належать до джерел конституційного права України.

Контрольні питання

1. Що означає поняття "конституційне право України"?
2. Чому конституційне право України є провідною галуззю права України?
3. Що є предметом конституційного права України?
4. Сформулюйте визначення поняття "конституційно-правовий інститут".
5. Назвіть джерела конституційного права України.
6. Перелічіть особливості норм конституційного права.
7. Яку роль конституційне право України відіграє у розвитку державності та демократії?

Тема 2. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ

У Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. визначено, а в Конституції України закріплено загальні засади конституційного ладу України.

Поняття "*конституційний лад*" — широка, багатогранна категорія, що охоплює різні аспекти: від закріплення основ соціально-економічного і політичного устрою держави, вибору напрямку її державно-правового розвитку до визначення юридичних норм і методів розв'язання поставлених завдань.

Конституційний лад характеризує устрій суспільства в усій багатоманітності панuючих у ньому суспільних відносин, охоплює різні сторони його життя, зокрема організацію і функціонування форм

економічної, політичної, соціальної та духовної організації суспільного життя.

Отже, **конституційний лад** — передбачена Конституцією форма організації держави і система суспільних відносин, що охоплює багатогранні аспекти соціально-економічного, духовного та політичного розвитку країни.

Важливе значення щодо конституційного закріплення має положення про те, що Україна є демократичною, правовою і соціальною державою з республіканською формою правління. З одного боку, це означає, що для правової держави характерний високий ступінь організації влади, який виявляється в народному представництві, у підзаконності влади, що обмежується створеними нею законами, у суворому контролі всіх дій влади і повній свободі критики, у принципі розподілу влади. З іншого боку, визнання держави не тільки правовою, а й соціальною свідчить про соціальні обов'язки держави щодо суспільства, передбачає захист прав і свобод людини, забезпечує кожному членові суспільства належні умови життя згідно з принципами свободи і справедливості.

В *основу конституційного ладу України покладено* такі засади:

1. ***Народовладдя.*** У Конституції України зафіксовано, що вся влада в Україні належить народові, який є носієм суверенітету, єдиним джерелом влади. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Жодна політична партія, громадська організація, інше угруповання чи окрема особа не мають права здійснювати державну владу і діяти від імені всього народу. Народ України є господарем своєї долі, реалізує право виключної власності на землю, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси її континентального шельфу. Повновладдя народу України здійснюється на основі Конституції України через дві форми прояву: представницьку і безпосередню демократію.

Представницька демократія — форма, при якій державна влада здійснюється через представницькі органи — систему Рад народних депутатів.

Безпосередня демократія — пряме волевиявлення народу, яке реалізується шляхом референдумів, всенародного обговорення законопроектів, участі у виборах, проведенні загальних зборів громадян, через накази виборців, відкликання депутатів. Ці форми прояву повновладдя взаємопов'язані і доповнюють один одного.

2. ***Розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову гілки.*** Суть теорії розподілу влади полягає в тому, що кожна з трьох її гілок відповідно до природи, характеру функцій та призначення має зайняти певне місце в системі органів влади і здійснювати владні повноваження у відповідних формах і межах, певними шляхами і засобами. Важливо не тільки забезпечити чітке розмежування компетенції між органами держави, а й створити механізм їх взаємодії, систему взаємних стримувань і противаг. *Законодавча влада* в Україні належить Верховній Раді України, яка має право видавати закони і бути представником народного суверенітету.

Виконавча влада підзвітна, підконтрольна й відповідальна перед представницькою владою. Суб'єктом виконавчої влади в Україні є Кабінет Міністрів України. *Судова влада* здійснюється незалежними від інших органів влади судами. Суди ж у своїй діяльності керуються виключно законами України і здійснюють правосуддя з метою захисту прав та інтересів, що охороняються законом.

3. ***Володіння державним суверенітетом.*** Державний суверенітет України являє собою верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади в державі в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах. Проголошення державного суверенітету України пов'язується з недоторканністю і цілісністю території України, самостійним визначенням і здійсненням зовнішньої та внутрішньої політики, верховенством Конституції та законів України на всій її території.

4. ***Верховенство права*** — конституційно закріплений в Україні принцип, на якому грунтується Конституція України. Остання має найвищу юридичну силу. її норми є нормами прямої дії, і суб'єкти суспільних відносин зобов'язані беззастережно виконувати відповідні конституційні положення. Закони та інші правові акти не повинні суперечити Конституції та конституційним законам України. Органи державної влади завжди пов'язані із законом. Державні органи, органи місцевого самоврядування, посадові особи здійснюють повноваження за принципом: "Забороняється все, крім того, що прямо дозволяється законом". Пріоритет закону в регулюванні найважливіших суспільних відносин є основною ознакою правової держави.

5. ***Політичний, економічний та ідейний плюралізм.*** Суспільне життя в Україні базується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Політичне життя в державі забезпечує ствердження реальної багатопартійності та легалізацію опозиційної діяльності. Громадянам і громадським об'єднанням гарантується рівне

право на участь у державних справах і політичному житті. Економічну основу суспільства становить багатоукладна економіка з різними формами власності, регульованими ринковими відносинами. Чинне законодавство гарантує рівний захист усіх форм власності та видів господарювання, соціальну спрямованість економіки.

У суспільстві створено умови для існування різних світоглядних позицій, переконань і поглядів. Жодна ідеологія не повинна обмежувати свободу переконань, поглядів, думок і не може визнаватись офіційно державною ідеологією.

6. ***Пріоритет прав людини.*** У центрі уваги Конституції України — закріплення правового статусу людини і громадянина, пріоритет особи у відносинах з державою та її органами. При цьому Основний Закон не тільки фіксує права і свободи громадян, питання забезпечення їх соціальної захищеності та особистої безпеки, а й надає громадянам гарантовані громадянські, політичні, соціальні права і свободи, належні умови існування. Важливою гарантією є рівний захист прав громадян України законом і судовий захист усіх прав та свобод людини і громадянина, тепер права людини мають вищу цінність у суспільстві порівняно з державним механізмом. Наша держава є головним гарантом непорушності прав людини і створює необхідні умови для формування та вільного розвитку особи, розкриття її здібностей та обдарувань.

7. ***Взаємозв'язок правової держави та громадянського суспільства і пріоритет його перед державою***. Важливе значення в Основному Законі мають питання взаємовідносин держави і громадянського сусупільства, регулювання його основних сфер життєдіяльності, зокрема питання власності, підприємництва, сім'ї, діяльності та громадських об'єднань, свободи інформації.

Громадянське суспільство грунтується на засадах свободи і рівноправності людей, самоорганізації і саморегулювання. Діяльність держави підпорядковується служінню громадянському суспільству і забезпеченню рівних можливостей для всіх як основи соціальної справедливості. Правове регулювання у громадянському суспільстві здійснюється у визначених Конституцією України межах і спрямоване на забезпечення інтересів людини. З огляду на похідний характер державної влади від громадянського суспільства, допоміжну роль держави пріоритет належить громадянському суспільству; встановлюються межі здійснення державної влади і гарантується